

KAPITTEL 6

Fengselsfortellinger: en narrativ analyse av østeuropeiske fangers erfaringer i det norske strafferettssystemet

Amarpreet Kaur Stamnes og Johan Fredrik Rye

Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Abstract: This chapter presents narratives from a sample of Eastern European prisoners in Trondheim Prison, Tunga. Their experiences with the Norwegian penal system are analyzed from the perspective of narrative criminology. This enables an actor-centered understanding of the foreign prisoners' interpretations of their imprisonment. The prisoners' stories vary but follow the same basic structure or «plot». Because of economic crisis, the men travelled from their home countries seeking a safer economic future in Norway, but their journeys ended tragically in a Norwegian prison. In their stories, Norway is assigned the role of the guilty and responsible, while the prisoners see themselves as unlucky victims of a suspect Norwegian penal system. The narratives are also stories about exclusion and discrimination within the prison, and they find that they are not treated the same way as Norwegian prisoners. Thus, the moral of the Eastern Europeans' narratives is not primarily concerned with their criminal activities, but rather about how they, as honest people seeking a better future, became victims of the dark side of Norwegian society.

Keywords: legitimation, narrative theory, foreign prisoners, Eastern Europe

Sammendrag: I dette bokkapitlet presenteres fortellingene til et utvalg østeuropeiske fanger som soner i Trondheim fengsel, Tunga. Deres erfaringer med den norske strafferettsskjeden analyseres fra et narrativt kriminologisk perspektiv, som åpner for en aktørsentrert forståelse av de utenlandske fangenes fortolkninger av fengselsoppholdene. Informantenes fortellinger varierer, men følger den samme grunnstrukturen: På grunn av økonomiske krisetider reiste de fra hjemlandet og søkte en tryggere økonomisk fremtid i Norge, men reisen endte tragisk, i et norsk fengsel. I de østeuropeiske fangenes fortellinger er det imidlertid Norge som tildeles rollen som den skyldige og ansvarlige, mens de ser seg selv som uheldige ofre for et suspekt norsk strafferettssystem. Fortellingene handler også om utenforskap og diskriminering i fengslet, fordi disse fangene opplever at de ikke får samme behandling som de norske fangene. Moralen i østeuropeernes narrativer handler derfor ikke først og fremst om deres kriminelle aktiviteter, men om hvordan de som hederlige mennesker på søken etter en bedre fremtid ble ofre for det norske samfunnets skyggesider.

Nøkkelord: legitimeringsteknikker, narrativ teori, utenlandske fanger, Øst-Europa

Sitering av denne artikkelen: Stamnes, A.K. & Rye, J.F. Fengselsfortellinger. En narrativ analyse av østeuropeiske fangers erfaringer i det norske straffesystemet. I J.F. Rye & I.R. Lundeberg (red), *Fengslende sosiologi. Makt, straff og identitet i Trondheims fengsler* (Kap 6, s. 121–145). Oslo: Cappelen Damm Akademisk. DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.41.ch6>
Lisens: CC BY-NC 4.0

1. Østeuropeiske fengselsfortellinger

Norske fengsler huser flere utenlandske fanger enn noen gang tidligere. En tredjedel av fangepopulasjonen består i dag av utlendinger (se Rye og Stachowskis kapittel, kap. 7). I den offentlige debatten fremstilles de utenlandske fangene gjerne som spesielt uønskede og uverdige: Først utnytter de det norske samfunnets gjestfrihet og utfører kriminalitet, deretter «straffes» de med opphold i høykvalitetsfengsler, der de endog mottar lønn (dagpenger). «For mange er Norge en honningkrukke. Utlendinger uten jobb i hjemlandet kan fort se på norske fengsler som en måte å tjene penger på», uttalte FrPs Per Sandberg i 2013 (ABC Nyheter, 2013).

I kapitlet retter vi oppmerksomheten mot fanger fra de østeuropeiske landene. Denne gruppen utgjør om lag halvparten av de utenlandske fangene. Hensikten er ikke å beskrive deres faktiske soningsforhold i de norske fengslene. Vi søker heller ikke normative vurderinger, verken av de utenlandske fangene eller av det norske fengselsvesenets behandling av dem. I stedet ønsker vi å belyse de norske fengslene fra fangeperspektivet: Hvorfor kommer de til Norge? Hvordan fremstiller de hendelsene som førte til fengslingen? Hva er deres vurderinger av norske fengsler? Hvordan oppleves det å være fremmed i den norske fengselsinstitusjonen?

Vi mener forskning med et eksplisitt aktørperspektiv kan bidra med viktig kunnskap i utviklingen av bedre fengsler og en «straff som virker», som det heter i stortingsmeldingen om kriminalomsorgen fra 2008 (St. meld. nr. 37 (2007–2008)), spesielt for de utenlandske fangene. Et eksempel er utlendingenes generelle mistillit til det norske strafferettssystemet, som ofte ødelegger for konstruktiv samhandling mellom fengsel og fange, blant annet med tanke på rehabilitering. Her er det mindre relevant i hvilken grad fangene har faktiske («objektive») grunner til å mistro fengselsinstitusjonen og dens representanter, ettersom det er fangenes fortolkninger av systemet som legger grunnlaget for samspillet mellom fangene, fengselsbetjentene og de andre aktørene i fangesamfunnet. Det er derfor interessant med kunnskap om norske fengsler og andre strafferettsinstitusjoner slik som de oppleves fra de utenlandske fangenes perspektiv.

I kapitlet bruker vi et narrativt kriminologisk perspektiv (se Presser, 2009; Presser og Sandberg, 2015) for å gripe de østeuropeiske

fangenes erfaringer i de norske fengslene. Perspektivets utgangspunkt er at narrativer – fortellinger – er viktige byggesteiner i den sosiale virkeligheten, både på samfunns- og på aktørnivå. Historiene som vi forteller om oss selv og våre sosiale relasjoner, bidrar til å gi mening til våre hverdagsliv. Hvem er vi? Hvor kommer vi fra, og hvorfor ble livene våre som de ble? Hva er våre mulige – og gode – handlinger og strategier i fremtiden? Hvordan aktørene *forteller* om sine liv, gir innsikt i hvordan de forstår, fortolker og forhandler den sosiale virkeligheten – og dermed også hvordan den fremstår for dem og etablerer et rammeverk for deres handlingsvalg.

Vi kombinerer videre det narrative perspektivet med teorier om fengslingens smerter («pains of imprisonment») (Sykes, 1958), om fangens legitimerings- og nøytraliseringsteknikker (Scott og Lyman, 1968; Sykes og Matza, 1957) og om utenlandske fanger som «outsider prisoners» (Ugelvik, 2012).

Konkret analyserer vi narrative til et utvalg østeuropeiske fanger som soner dommer i Trondheim fengsel, Tunga. Vi viser først hvordan fangene etablerer fortellinger som forklarer – og til dels også forsvarer – deres handlinger som gjorde at de til slutt endte opp i fengsel. Deretter fokuserer vi på deres fortellinger om fengselsoppholdet, spesielt hvordan de forhandler sine identiteter som moralske aktører på tross av fengselsdommen.

2. Narrativ kriminologi

Ordet «narrativ» kommer fra latin og betyr «å fortelle». I narrativ teori studerer man hvordan mennesker skaper mening og forståelse av sin livsverden gjennom fortellinger. Dette teoretiske perspektivet har vokst frem som en populær analytisk retning innen samfunnsvitenskapen de siste årene. Det finnes ingen felles eller entydig definisjon på hva et narrativ er, og ulike retninger innenfor narrativ teori har litt forskjellige innfallsvinkler. Vårt teoretiske utgangspunkt bygger på Hinchman og Hinchmans (1997) forståelse av den narrative tradisjonen. De skriver:

Narratives (stories) in the human sciences should be defined provisionally as discourse with a clear sequential order that connect events in a meaningful way

for a definite audience and thus offer insights about the world and/or people's experiences of it. (Hinchman og Hinchmans, 1997: xvi)

Elliott (2005) arbeider ut fra samme definisjon og trekker frem tre grunnleggende egenskaper ved narrativer. Den første er at narrativer fremkommer i sekvenser. I denne sammenhengen betyr det at narrative rekapitulere tidligere hendelser i en kronologisk rekkefølge. Den andre egenskapen er at narrative blir meningsfulle ved at de har et budskap som fortelleren ønsker å formidle. Gjennom narrative presenterer fortelleren seg selv, sin identitet, og gjør samtidig krav på publikums aksept for denne identiteten. En fortelling er derfor alltid også en forhandling mellom fortelleren og publikum. Den tredje egenskapen er at narrative er genuint sosiale: De produseres for og blir tilpasset til et bestemt publikum i en gitt kontekst. Samtidig drar fortellingen veksler på fortellerens og publikumets felles sosiale erfaringshorisonter, og representerer ofte en forhandling av hva som er viktige eller riktige fortolkninger av disse erfaringene. Til sammen utgjør disse egenskapene «plottet», grunnstrukturen, i fortellingen.

Vår forståelse av narrative er videre inspirert av den narrative kriminologien som har vokst frem de siste årene (se Presser, 2009; Presser og Sandberg, 2015). Presser presenterer tre måter å forstå narrative på (2009: 182–183). For det første kan narrative forstås som faktuelle, det vil si som en fortelling som speiler faktiske hendelser i fortellerens sosiale verden. Her gir det mening å skille mellom «sant» og «usant». For det andre kan et narrativ sees som fortolkende, idet aktørens fortelling brukes som kilde til å forstå hvordan han ser sin sosiale verden. Narrative er da subjektive gjengivelser av det som skjer, uten at det nødvendigvis er koherens til en ekstern, objektiv virkelighet. For det tredje kan et narrativ sees som konstituerende. Her sees også fortellingen som subjektive gjengivelser av den sosiale verdenen, men narrative har innvirkning på aktørens identitet og handlinger. Gjennom å forstå individets narrativ forstår vi ikke bare hvordan personen oppfatter verden, men også hvordan vedkommende gjennom sine fortellinger aktivt skaper denne virkeligheten. Det er gjennom fortelling aktøren gir mening til sitt hverdagsliv og skaper identitet og selvforståelse.

Hovedforskjellen mellom narrative som «fakta» og narrative som «fortolkninger» er at sistnevnte dreier seg om individenes subjektive

relasjon til den sosiale virkeligheten. Verden er ikke noe som «er», men blir til gjennom aktørens aktive – og innenfor gitte, men varierende rammer – forsøk på å skape et meningsinnhold. De fortolkende og de konstituerende narrative retningene er i så måte samsvarende. I begge retningene forstås narrativene som individuelle, subjektive fortolkninger av faktiske («objektive») hendelser (Presser, 2009). Den sentrale forskjellen er at den konstituerende retningen går et steg videre og mener forskjellen mellom narrativer og erfaringer i praksis viskes ut som følge av aktørens aktive bearbeiding av omgivelsene. Hvordan vi forteller våre tidligere erfaringer, former opplevelsene. Det er hva vi forteller, som er viktig for oss, og som har implikasjoner for våre fremtidige handlinger. På samme måte former aktørens selvpresentasjon hans selvforståelse (identitet). I neste steg påvirker narrativene dermed også aktørens handlinger. Narrativene blir altså konstituerende, både for fortellerens biografi, for hans identitet og for hans strategier for fremtidige handlinger.

I vår analyse av datamaterialet baserer vi oss på den konstituerende tilnærmingen til narrativer. Vi diskuterer spesielt hvordan de østeuropeiske fangene fortolker og forhandler sine erfaringer og identiteter, og dermed gir mening til sine livsløp frem til fengslingen og som fanger i det norske fengselssystemet. Hvordan konstituerer de seg som aktører i fengslet som sosialt system, og hvilke følger får deres strategier overfor fengselsverdens øvrige aktører, både medfanger og fengselsautoritetene?

Narrativer er genuint sosiale konstruksjoner. Aktørens fortolkninger skjer gjennom den kulturelle og sosiale ordenen som er tilgjengelig for ham. Ingen erfaring *er* meningsfull, men *blir* meningsfull ved å knyttes til andre erfaringer – og til andres erfaringer – og den felles erfaringsrammen som fortelleren dermed deler med sine omgivelser. Narrativets kontekst er derfor avgjørende for dets meningsinnhold (Gubrium og Holstein, 2009).

Dette har implikasjoner for våre analyser av de østeuropeiske fangenes narrativer. For det første må deres fortellinger kontekstualiseres ut fra deres livs- og migrasjonshistorier. Fortolkningene av hvem de er i dag (fange i norsk fengsel), studeres som resultat av det kronologiske hendelsesforløpet som starter i hjemlandet. Østeuropeernes vurderinger av den nåtidige situasjonen er uløselig bundet til deres fortidige posisjon.

For det andre bør fortellingene fortolkes i lys av fengselssamfunnets sosiale logikk og dynamikk. Her drar vi veksler på tre teorier som diskuterer tre aspekter ved fengslet som kontekst for aktørens fortellinger: fengslingens smerteproduksjon (Sykes, 1958), fangenes legitimerings- og nøytraliseringsteknikker (Scott og Lyman, 1968; Sykes og Matza, 1957) og de symbolske, moralske grensedragningene mellom oss/dem i fengselssamfunnet.

2.1. Fengslingens smerteproduksjon

Ifølge den offisielle norske straffeideologien er fengslets primære, intenderte straffende hensikt frihetsberøvelse (St.meld. nr. 37 (2007–2008)). De innsatte skal, så langt det lar seg gjøre, leve et «normalt» liv. I praksis opplevs fengselsoppholdet likevel som utfordrende – og direkte smertefullt – for fangene på flere måter. Sykes (1958) identifiserte spesielt fem former for «fengslingssmerter» («pains of imprisonment»). Den første er tap av frihet, det vil si samfunnets intenderte smerte. Videre mister fangene retten til eierskap og dermed kontroll over egne omgivelser (f.eks. er cellens inventar statseiendom), de fratras muligheten til heteroseksuelle relasjoner (kun få unntak, f.eks. ved besøk), og de frarøves autonomi (selvstyring) over hverdagslivets små handlinger (f.eks. måltider og toalettbesøk). Endelig beskriver Sykes fangenes opplevelser av manglende fysisk sikkerhet i fengslet: «[T]he constant companionship of thieves, rapists, murderers [...] is far from assuring» (Sykes, 1958: 77). Warr (2016) hevder utenlandske fanger opplever flere smerter enn dem som beskrives i Sykes oversikt. Han utvider listen med manglende viten om hva fremtiden bringer («deprivation of certitude»), manglende legitimitet («deprivation of legitimacy») og manglende håp for fremtiden («deprivation of hope»). Selv om punktene kan være relevante også for innenlandske fanger, argumenterer han for at de er spesielt aktuelle for utlendingene som befinner seg i et ukjent samfunn.

Også andre studier (Bhui, 2007; HMIP, 2006; Ugelvik, 2014) understreker at utenlandske fanger har spesielle utfordringer. De har ofte begrenset kontakt med familiene, samtidig som språklige hindringer preger hverdagslivet i fengslet, også med tanke på den sosiale integreringen i fangesamfunnet og kommunikasjonen med fengselsbetjentene.

Studier viser også hvordan mange utenlandske fanger forteller om diskriminering i fengslet. De har dessuten gjerne en svakere forståelse for de legale aspektene ved strafferettskjeden. Disse negative opplevelsene gjør utenlandske innsatte ekstra sårbare og fører til at soning oppleves som mer smertefullt for dem enn for «hjemlige» fanger. Disse utfordringene er også sentrale i våre informanternes fortellinger fra norske fengsler.

2.2. Fangenes legitimeringsteknikker

Fangene, norske så vel som utenlandske, er definert som kriminelle av det norske rettsvesenet og dermed stemplet som «avvikere». De representerer det «umoralske», i kontrast til de lovlige individene som er «ærlige» og «redelige» (Lamont, 1992). Fangene føler det «umoralske» stemplet som et angrep på deres selvbilde og selvforståelse (Ugelvik, 2015), og de vil – enten de er norske eller utenlandske – forsøke å forhandle en identitet som er mer akseptabel.

Når en persons rolle, status eller handling oppfattes som upassende, eller når en person blir stilt til ansvar for sin status eller handling, eller har blitt stigmatisert, består narrativene ofte av legitimerende forklaringer. Disse forklaringene har til formål å vise at handlingen ikke nødvendigvis er så uakseptabel som først antatt, og at personen derfor ikke kan stilles til ansvar (Järvinen, 2005). Vi har analysert de østeuropeiske fangenes narrativer ved å se hvordan de forhandler sine identiteter ved hjelp av de forskjellige legitimerings- og nøytraliseringsteknikkene som er beskrevet av Scott og Lyman (1968) og Sykes og Matza (1957). Hvordan forklarer – og dermed forsvarer – de østeuropeiske fangene sine handlinger? Gjennom deres legitimerende forklaringer får vi også en forståelse av hvordan informantene rasjonaliserer og gir mening til sine handlinger.

Ifølge Scott og Lyman (1968) finnes to typer legitimerende forklaringer: rettferdiggjøringer og unnskyldninger. Rettferdiggjøring er en legitimerende forklaring der man tar ansvar for handlingen, men samtidig nekter for dens negative side – man rettferdiggjør handlingen. Unnskyldninger er legitimerende forklaringer der man innrømmer at handlingen er negativ, men man tar ikke (fullt) ansvar for den – man unnskylder seg (Scott og Lyman, 1968: 47).

Sykes og Matzas (1957) teori «nøytraliserings-teknikker» utdyper og nyanserer formene for unnskyldninger og rettferdiggjøring som fangene bruker. De hevder lovbrøttere gjerne aksepterer samfunnets verdier og normer, og ofte føler skyld og skam for å ha brutt samfunnets moralske grunnlag. Likevel benytter fangene seg av forskjellige teknikker for å nøytralisere effektene av lovbruddene. Sykes og Matzas forskning konkretiserer fem legitimerings-teknikker som kan brukes for å rasjonalisere og samtidig nøytralisere skammen som fangene opplever:

- a) Benektelse av ansvar – nøytralisering av handlingen ved å fremstille seg selv som et offer for omgivelsene og strukturelle faktorer som man ikke har kontroll over.
- b) Benektelse av skade – nøytralisering av skadene ved hendelsen. Her settes det spørsmålsteget ved handlingens immoralitet, uavhengig av at handlingen er definert som ulovlig av myndighetene.
- c) Benektelse av offer – det finnes ingen offer, han fortjente det
- d) Fordømmelse av dem som fordømmer – fangen hevder at han blir urettferdig behandlet, og oppmerksomheten rettes mot motivet til dem som har dømt handlingen.
- e) Målet helliger middelet – handlingen ble gjort for et større gode, f.eks. for å hjelpe en venn.

Våre analyser viser hvordan våre østeuropeiske informanter bruker flere av disse teknikkene til å forklare sine fengselsopphold. Det er elementer fra den sosiale konteksten, mer enn egenskaper ved dem selv som individer, som etablerer de sentrale byggesteinene i narrativene som de presenterer.

2.3. Oss/dem i fengselssamfunnet

Forskning på utenlandske fanger i norske fengsler har gjerne konsentrert seg om ulike «objektive» forskjeller mellom norske og utenlandske fanger. Ikke bare hvordan fangene «er» forskjellige (sosial bakgrunn, type lovbrudd, osv.), men også hvordan de behandles ulikt i fengslene, med implikasjoner for hvordan de opplever fengslingen. I sin studie av

utenlandske fanger i et norsk høysikkerhetsfengsel skiller Ugelvik (2012) mellom «insider/outsider prisoners». De første er fangene som har norsk statsborgerskap, de andre er de utenlandske fangene. Statsborgerskapet danner utgangspunktet for en grensdragning mellom oss og dem i fengslet som brukes som orienteringsredskap både for fengselssystemet og de norske fangene og for de utenlandske fangene.

Fanger som ikke er en del av «oss», men tilhører et annet land, forstyrrer på flere måter fengslets sentrale funksjoner og prinsipper. Blant annet utfordres målsettingene om rehabilitering, som er sentralt i den norske fengselsideologien, fordi de utenlandske fangene som oftest skal deporteres ut av landet etter at soningen er ferdig. Også på annet vis behandles utlendingene som «gjester» i fengslet, og de får ikke de samme privilegiene som norske statsborgere. Fanger som avventer utvisning, vil blant annet sjelden overføres til et mer åpent fengselsregime og opplever sterkere overvåkning i fengslet (Ugelvik, 2012: 11). Denne forskjellsbehandlingen gjør at de utenlandske fangene daglig minnes om at de egentlig ikke tilhører det norske fengslet, og de får en felles erfaring av å være uønsket i Norge. Ugelvik (2012) mener denne «andregjøringen» kan tilføyes listen av smerter som utlendingene opplever i norske fengsler. Han diskuterer videre hvordan «outsiderne» fortolker denne identiteten, og hvordan de prøver å reforhandle den, og dermed håndterer smerten og stemplingen. Han beskriver spesielt forskjellige teknikker, som å reforhandle sin posisjon i fengslets moralske struktur gjennom å vise til at de er lovlidige borgere, og å kritisere staten og landets politikk.

I analysen av de østeuropeiske informantenes fortellinger fremstår skillet mellom norsk og utenlandsk – «oss» og «dem» – som en viktig fortolkningskontekst, og vi diskuterer hvordan informantene bruker etnisitet som ressurs i arbeidet med å legitimere seg selv og sine lovbrudd.

3. Fire narrativer fra Trondheim fengsel

Narrativene som analyseres, stammer fra prosjektet «Utenlandske innsatte i norsk fengsel» (se også Rye og Stachowskis kapittel, kap. 7). Her ble i alt 18 østeuropeiske fanger i Trondheim fengsel, Tunga, dybdeintervjuet om deres erfaringer før, under og etter deres opphold i norsk fengsel.

I kapitlet bruker vi fortellingene til fire av informantene – Kirill, Oleg, Andrey og Igor¹ – for å vise hvordan de østeuropeiske fangene gir mening til sine fengselsliv. Deres narrativer er valgt fordi deres fortellinger fremstår som tydelige eksempler på de dominerende narrativene i datamaterialet og derfor fungerer som gode illustrasjoner på hvordan de østeuropeiske fangene fortolker og forhandler sine posisjoner i fengselshverdagen. Vi gir her en kort presentasjon av bakgrunnen til de fire.

Kirill er i 20-årene og kom til Norge som arbeidsinnvandreren sammen med kjæresten. Han er utdannet arkitekt fra hjemlandet, men fikk ingen relevant jobb etter at utdanningen var ferdig, og de reiste derfor til Norge. Heller ikke her fikk han brukt utdannelsen, men tok i stedet spredte og kortvarige jobboppdrag som ufaglært arbeider. Da vi intervjuet ham, hadde han sonet litt over tre måneder for medvirkning til smugling, og han antok han ville bli deportert ut av landet innen kort tid.

Oleg, som er i 30-årene, sonet en dom på om lag ett år for ulovlig opphold i Norge. Ved en tidligere anledning hadde han blitt pågrepet på grensen for smugling av alkohol og sigaretter, og ble sendt tilbake til hjemlandet med innreiseforbud til Norge. Han reiste likevel tilbake til Norge og ble da pågrepet og fengslet. Han har kone og barn under skolepliktig alder som oppholder seg i hjemlandet.

Igor er i midten av 20-årene og utdannet bilmekaniker. Han omtaler seg selv som smugler (av alkohol og sigaretter), og har også tidligere sonet en dom på to måneder i et norsk fengsel. På intervjutidspunktet ventet han fortsatt på endelig domsavsigelse, men regnet det som sikkert at han kom til å få om lag ett års fengsel for ulovlig opphold i landet. Han er i et fast forhold i hjemlandet. De har ett barn, og forloveden er på intervjutidspunktet gravid.

Andrey er også i 20-årene og har hatt flere opphold i Norge de siste fire årene. Ved en tidligere anledning fikk han en kortere dom og ble deretter ilagt innreiseforbud til Norge. Han kom likevel tilbake til Norge og soner nå en dom på om lag ett år for brudd på utlendingsloven. Andrey forteller at han har norsk kjæreste, men forholdet er usikkert på grunn av fengslingen.

Kirills, Olegs, Andreys og Igors fortellinger er ikke representative i statistisk forstand, og de speiler ikke et slags matematisk gjennomsnitt av de

østeuropeiske fangenes erfaringer. Informantene er samtidig typiske for en stor gruppe blant de østeuropeiske fangene, først og fremst ved at de er unge menn med svak tilknytning til Norge som har fått korte dommer med utgangspunkt i smuglervirksomhet, for de tre siste med påfølgende brudd på utvisningsvedtak. Deres narrativer er valgt fordi de fremstår som spesielt tydelige og utfyllende eksempler på mer allmenne narrativer som preger det større datamaterialet.

Materialet representerer utelukkende *østeuropeiske* fangers narrativer. Selv om det trolig er mange likhetstrekk mellom østeuropeiske og andre utenlandske fangers perspektiver på det norske fengselsvesenet, er det også viktige forskjeller. Dette reduserer overførbarheten av kapitlets diskusjoner og konklusjoner (Lincoln og Guba, 1985). For eksempel er den etnisk-kulturelle distansen mellom det norske og de østeuropeiske samfunnene relativt liten. Man kan anta at – for eksempel – sørøstasiatiske statsborgere vil ha andre opplevelser som fanger i norske fengsler (Rye, 2017).

Narrativene kan tolkes enten ut fra deres innhold eller ut fra deres språklige form. Vi har fokusert på innholdet, og i mindre grad sett på språklig form. Årsaken er blant annet materialets språklige kontekst. Informantene og forfatterne har forskjellige morsmål, og det ville dermed vært krevende med en språksentrert analyse. Språklige aspekter påvirker den innholdssentrerte analysen, men i mindre grad. Intervjuene ble for øvrig gjennomført enten på engelsk, med de informantene som var fortrolige med det, eller av intervjuere som behersket informantenes morsmål, og er deretter oversatt til engelsk. Vi gjengir informantenes utsagn i norsk språkdrakt, lett redigert for å øke lesbarheten (blant annet er gjentakelser, setningsstruktur, feil bruk av pronomener og lignende korrigeret), men uten at utsagnenes substansielle innhold er endret.

Analysen er strukturert i to deler. Først analyserer vi østeuropeernes fortellinger om hvorfor de reiste fra hjemlandet og til Norge og her endte opp i fengslet. Dette fungerer som rammefortellinger og etablerer en mer overordnet kontekst for fangenes fortolkninger av sine identiteter som fanger i norske fengsler. Deretter analyseres fangenes fortellinger om hvordan de opplever hverdagslivet i fengslet. Dette er «mindre» fortellinger, som utdyper og fungerer som byggesteiner i den mer overordnede rammefortellingen.

4. Veien til det norske fengslet - tragedie og undergang

Narrativer kan plasseres i forskjellige sjangere, og sjangeren de østeuropeiske fangenes fortellinger kan forstås som, er typiske tragedier. En tragedie er et alvorlig drama der utfallet er trist og sørgelig, og som gjerne leder frem til heltens undergang. Hovedpersonen er hovedsakelig informanten selv. I fortellingen til de østeuropeiske fangene er det sentrale motivet at de kommer fra land med dårlige materiell velstand, lav livskvalitet og få muligheter. De stoler ikke på at staten i hjemlandet sikrer grunnleggende velferd og forutsetninger for et trygt og godt hverdagsliv, men forteller om korrupsjon, dårlige arbeidsforhold og økonomiske problemer. I stedet reiser de til Norge på søken etter et bedre liv for seg og sine nærmeste. Oppholdet i Norge skal gi dem økonomiske goder som de kan ta med til hjemlandet og øke livskvaliteten der. Noen er i Norge for kortere oppdrag – ulovlige eller lovlige, eller i den uformelle økonomiens gråsoner – mens andre har etablert et mer permanent hverdagsliv i landet. Dette kan sees som en «problemland/lykkeland»-fortelling, som fortelleren bruker for å forklare hvorfor han er kommet til Norge, og hvordan dette har ført til at han har havnet i den situasjonen han er i i dag. Et eksempel på dette er Kirills historie. Han og kjæresten kom første gang til Norge for fire–fem år siden og høstet svært gode erfaringer:

[...] og vi likte det, på en måte, fordi vi tjente mye penger. Lønningene var gode [...] og selve landet, som du skjønner, var fint. Jeg mener naturen, omgivelsene, kulturen, og det hele. (Kirill)

Noen år senere var han ferdig med arkitektutdannelsen, men fikk ikke arbeid i hjemlandet, verken som arkitekt eller som annet. Han og kjæresten solgte derfor alt de eide, og dro på nytt til Norge, der et annet familiemedlem nå hadde etablert seg og bodd i flere år. Her satset de på en ny start, men denne gangen gikk det trått. Den siste tiden før pågripelsen hadde de bare strøjobber og dårlige inntekter, og for Kirill og kjæresten endte derfor oppholdet i Norge ikke som forventet. I stedet for nye muligheter, førte reisen dem inn i fengselsverdenen. «Så nå er alle drømmene lagt i grus», er Kirills dystre oppsummering.

Olegs fortelling demonstrerer også hvordan de østeuropeiske fangenes fortellinger om reisen til Norge gjerne er forankret i deres forpliktelser overfor andre familiemedlemmer. Han hadde reist omkring i verden i flere år, men da han og kjæresten fikk barn, ønsket han å etablere et nytt og normalt liv i sitt gamle, østeuropeiske hjemland.

Jeg hadde en baby på den tiden og jeg tok med hele familien tilbake til [hjemlandet] for å leve et normalt liv. Med det var umulig å leve et vanlig liv i [hjemlandet].

Og man må bare se seg om etter arbeider. Og det er hvorfor vi reiser, hvor som helst der det er mulig å tjene litt penger. For å kunne forsørge seg. (Oleg)

For Oleg og kona var det derfor et tvunget valg som førte dem til Norge. Helst ville de vært hjemme, men de makroøkonomiske omstendighetene tvang dem ut for å søke bedre livsvilkår. Men heller ikke for dem førte reisen til Norge til velstand og trygghet i hverdagen, men derimot i fengsel og med tragedie. «Og så ble det slik som det ble», konkluderer Oleg lakonisk.

4.1. Feil tid til feil sted

I analysematerialet finner vi tre forskjellige narrativer om lovbruddet. Det første er en «feil tid til feil sted»-fortelling, det andre er en fortelling om lovbruddet som «bagatell», og det tredje handler om den norske statens håpløshet.

«Feil tid til feil sted»-fortellingen er et narrativ der fortelleren forklarer at han egentlig ikke har handlet ulovlig. Omliggende omstendigheter førte likevel til at han ble mistenkt for kriminalitet og deretter idømt fengselsstraff. Også her er Kirills fortelling illustrerende. Han bodde sammen med flere andre familiemedlemmer da han plutselig en dag ble pågrepet og anklaget for å ha smuglet alkohol og sigaretter fra hjemlandet til Norge. Men, insisterer Kirill, det var bare det ene familiemedlemmet som var involvert i smuglingen. Selv ble han siktet og uskyldig dømt rett og slett fordi han var i familie med hovedpersonen og bodde i samme huskompleks. Politiet antok derfor at han også var involvert.

[...] det var ingen bevis for at vi var involverte ... jeg mener, ingenting som helst.

De bare trodde at vi var med på noe som [familiemedlem] holdt på med. Fordi

han er min [slektning], forstår du. Og vi bodde rett ved siden av ham, og derfor antok de at vi var her som en del av en gjeng, eller noe. Og de prøvde å finne bevis, og holdt oss av den grunn i varetekt i tre måneder. Men de fant ingenting, fordi det er ingenting å finne [latter]. (Kirill)

Han var kort og godt på feil tid til feil sted, et eksempel på Sykes og Matzas (1957) første nøytraliseringsteknikk (benektelse av ansvar). Han posisjonerer familiemedlemmet som den uærlige og gir seg selv heller rollen som et offer, både for sine landsmenns kriminalitet og for det norske politiets fordomsfulle og stereotypiske holdninger overfor østeuropeere.

Også på andre måter fremhever Kirill den norske statens urettferdige behandling av østeuropeerne. Han tar i bruk Sykes og Matzas (1957) fjerde nøytraliseringsteknikk, der fangen fordømmer dem som fordømmer ham. Kirill forteller om rettssaken:

Men likevel, skjønner du, det gikk ikke så bra, fordi i den endelige rettssaken var det en helt ny dommer. De hadde forfremmet ham fra advokat til dommer, og det er hvordan [...] vi endte opp med en fellende dom. Fordi denne advokaten, dommer, ønsket ikke at andre skulle tro han var en dårlig dommer. Så han sendte oss i fengsel i 100 dager, og vi kan ikke engang anmode om tidlig løslatelse eller noe som helst. (Kirill)

Det er to elementer som peker seg ut i hans fortelling. For det første understreker han sin uskyld og at han er et offer for urettferdig behandling. Han «beviser» dette ved å understreke at det – ifølge hans oppfatning – ikke finnes holdepunkter for at han har vært involvert i slektningens kriminelle handlinger. Når utfallet likevel ble domfellelse, skyldes det først og fremst et vilkårlig norsk rettssystem som ikke fungerer, og som førte til at han ble dømt for en handling som det altså ikke finnes bevis for. Uflaksen var at han fikk en dommer som nettopp var «forfremmet» fra advokat til dommer, og som derfor måtte – ifølge Kirills fortolkning – finne ham skyldig, for å unngå å bli beskyldt for å være en dårlig dommer.

Slik legger Kirill skylden på straffesystemet, som posisjoneres som den kritikkverdige aktøren i fortellingen, mens han selv legitimeres og fremstår som moralsk akseptabel.

Videre tillegges narrativene mening gjennom de innsattes forståelse av nordmenns oppfatning av de innsatte. Denne opplevelsen formes av det offentlige ordskiftet om kriminelle østeuropeere som strømmer til det norske samfunnet for å utnytte dets velstand. Ved å referere til denne fremstillingen av østeuropeere, fremhever Kirill sitt kjennskap til det som for ham fremstår som nordmenns – og ikke minst det norske politiets – fordomsfulle oppfattelse av østeuropeiske som «kriminelle».

Nordmenn burde prøve å forstå at østeuropeerne (...) kommer her på grunn av dårlige levekår i hjemlandene. De kommer ikke nødvendigvis for å stjele saker og ting. De er vanlige mennesker og de fleste forsøker bare å finne arbeid. (Kirill)

Kirill opplever at nordmenn kriminaliserer østeuropeere, og prøver å overbevise oss om at alle ikke er kriminelle. Han og andre østeuropeere er «usual people» – det vil si gode og hederlige mennesker.

4.2. Bagateller

Oleg illustrerer en annen type fortelling om lovbruddet som går igjen i datamaterialet. Denne har vi kategorisert som «bagatelliserende fortelling». I disse fortellingene benekter ikke informantene sin kriminelle handling. Tvert imot innrømmer de lovbruddet, teknisk sett, men forklarer at dets alvorlighet – og dermed straffen – er overdrevet av det norske straffesystemet. Oleg forteller om starten på sin smuglerkarriere:

[...] den første gangen jeg kom til Norge, hadde jeg med meg alkohol og sigaretter. Og så ble jeg altså stoppet av politiet [på grensen]. Jeg tilbrakte tre dager i varetekt, før de tok meg med til flyplassen og deporterte meg. (Oleg)

Problemet var at flere verdifulle gjenstander, blant annet en bag og en PC, ble værende igjen Norge. Sammen med en smuglerkollega reiste han derfor litt senere tilbake til Norge for å hente eiendelene sine. På grensen ble han imidlertid igjen stoppet av grensepolitiet, som ved hjelp av fingeravtrykkene hans identifiserte ham og oppdaget at han var ilagt innreiseforbud.

Jeg forsøkte å forklare at jeg bare kom for å hente sakene mine, men de brydde seg ikke om det. Og dermed endte jeg opp i fengslet her ... Og, uheldigvis, må jeg derfor sone denne straffen. (Oleg)

Oleg forteller videre at han er rystet over den norske statens strenge straff for det som, etter hans mening, fremstår som en bagatellmessig lovovertrødelse:

[...] jeg mener det er helt sykt at de straffer meg med et års fengsel bare fordi jeg krysset grensen. Hvis du smugler noe, stjeler noe, begår en forbrytelse men å gi noen et års fengsel for noe sånt [grensekrysning]? Det er et sykt land ... hvis de ønsket å straffe, kunne de heller straffe noen som har gjort noe galt. Hva er galt med å komme for å hente eiendelene dine? [...] Jeg forsøkte å forklare at jeg har en liten baby, at kona mi ikke har arbeid, men de brydde seg ikke om det. Så hva kan jeg gjøre? (Oleg)

Olegs fortelling demonstrerer hvordan innsatte anvender benektelse av skade, Sykes og Matzas (1957) andre nøytraliseringsteknikk, for å bagatellisere lovbruddet. Han skulle jo bare hente pc-en og de andre eiendelene! Mot slutten av sitatet knytter han «lovbruddet» opp mot sin familiesituasjon for å understreke det håpløse i de norske myndighetenes handlinger, og posisjonerer seg som den omsorgsfulle forelderen som fører en nytteløs kamp mot systemet. På denne måten trekker Oleg en symbolsk grense mellom seg selv og de andre innsatte, de som han mener faktisk har gjort noe kriminelt, samtidig som han angriper det norske rettssystemet («Det er et sykt land»).

4.3. Et håpløst byråkrati

I fortellingene figurerer den norske staten som den kritikkverdige aktøren også på andre måter. Andrey legger ikke skjul på at han egentlig jobbet ulovlig i Norge, men forsvarer det med at han endte opp i en Catch 22-situasjon: Han fikk ikke registrert seg hos politiet, fordi han var uten fast bopel, men uten fast bopel var det vanskelig å få seg en lovlig jobb, og dermed hadde han heller ikke penger til fast bopel. Det er en ond sirkel som det er umulig å komme seg ut av, og til slutt blir man bare tvunget til å ta noen illegale snarveier for å skaffe seg inntekter og få hverdagslivet

til å gå opp. På denne måten blir de kriminelle handlingene ikke skjult; i stedet rettferdiggjør Andrey handlingene ved å skylde på omstendighetene. I fortellingen går han fra å ha en kriminell posisjon til å bli et offer for det norske systemets mangelfulle regelverk, som gjør det umulig å opptre lovlig.

Den konkrete årsaken til at Andrey nå sitter i fengsel, er imidlertid at han, som mange av informantene, har brutt et innreiseforbud. I sin fortolkning var han derfor ikke ute i kriminelt ærend, han skulle bare besøke kjæresten:

Jeg brøt innreiseforbudet fordi kjæresten min bor i [by i Sør-Norge]. Men nå er jeg enslig, fordi jeg kan jo ikke ha kontakt med kjæresten min, hun vet jo at jeg ikke kan komme tilbake til Norge. Det er ikke mulig å komme tilbake [Hvis] jeg kommer tilbake enda engang, [får] jeg to år i fengslet. Det er merkelig ... (Andrey)

For Andrey betyr straffen at den norske staten forbyr kjærlighetsforholdet. Prisen for å møte henne er to års fengsel. Han forteller at han ofte har vært i kontakt med UDI for å få være med kjæresten, men de har ingen forståelse for hans vanskelige situasjon. I narrativet viser Andrey også frustrasjon over lengden på dommen som han har fått, og han skjønner ikke hvorfor han skal bli så hardt straffet for «bare» å ha brutt en regel, som han i utgangspunktet mener bygger på en spesiell oppfatning av «familiebegrepet». Han forteller at han synes straffen er:

[...] for mye, mener jeg, for innreiseforbud. Jeg sier: Jeg brøt reglene, men jeg har ikke gjort noe kriminelt. [...] Det er merkelige regler. [...] Jeg ønsker å komme tilbake til Norge for å reparere forholdet til familien. Jeg skriver til UDI og forteller om kjæresten/[partneren]. Men deres avgjørelse er merkelig, for hvis du ikke er gift, så kan du ikke si at det er familie. (Andrey)

Fortellingen viser tydelig hvordan Andrey trekker grenser mellom seg selv og alle de andre som – ifølge ham – faktisk har gjort noe kriminelt. Mot slutten av fortellingen vender han tilbake til at han returnerte til Norge for å «reparere» familien, og at UDI står i veien for gjenforeningen med kjæresten. Den norske stat er igjen den kritikkverdige aktøren, som kriminaliserer østeuropeere på sviktende grunnlag.

I likhet Kirill og Oleg understreker også Andrey at Norge har vist seg å være alt annet enn et perfekt land. Han forteller om et udemokratisk land uten rettssikkerhet.

Det er ikke et demokratisk land. [...] Jeg har en advokat, men jeg kan ikke stole på ham, fordi han arbeider for politiet ... i et annet land ville det ikke vært mulig.
(Andrey)

Han forteller om hvordan politiet har for mye makt i Norge, og at advokaten arbeider for politiet. Påstanden er selvsagt urimelig ut fra kjennskap til norske rettsprinsipper – forsvarsadvokater skal ikke samarbeide med politiet – men reflekterer mange fangers, også norske, systemfatalistiske innstilling (Lundeberg, 2017). Andreys fremstilling er dessuten et godt eksempel på at aktørenes fortellinger reflekterer virkelighetsoppfatninger som er høyst reelle i sine konsekvenser: Tror du advokaten arbeider på oppdrag for politiet, er det selvsagt umulig å ha tillit til en rettferdig rettsgang.

Konklusjonen er en overbevisning om at man i det norske samfunnet kan ende i fengsel selv om det mangler bevis for at man har gjort noe galt, i alle fall ikke mer enn bagatelmessige overtredelser. Tragedien forteller om knuste drømmer. I fortellingen «avsløres» Norge som den skyldige, mens informantene og deres nærmeste fremstilles som ofre for tilfeldighetenes spill og urett og uforstand.

5. Fengselshverdagens elendighet

I det neste kapitlet skal vi diskutere de østeuropeiske fangenes rike og nyanserte fortellinger om fengselslivet i Norge. I likhet med tidligere forskning finner vi også narrativer om å være fremmed i fengsel og hvilke typer smerter de opplever ved å være innsatt i norsk fengsel. I narrativene forteller de om rutineene, maten de spiser, om relasjonen til de andre innsatte og betjentene, hvordan de håndterer hverdagslivet, og savnet etter familien og barna sine. I dette kapitlet har vi valgt ut narrativer om språk, diskriminering og familien. Gjennom disse tre temaene fremgår det også hvordan østeuropeerne gjør sin etniske identitet relevant i fortellingen om seg selv og fengselssituasjonen.

5.1. Språk som barriere

Vi vender først tilbake til Oleg, som spesielt trekker frem språket som en av hovedfaktorene som gjør hverdagen vanskelig for ham i fengsel. Han forteller:

Oleg: Så er det psyken ... og språket. Da jeg kom hit, snakket de til meg på norsk. Og jeg forstod verken norsk eller engelsk. Men jeg snakker andre språk, jeg kan spansk. Og heldigvis er det en betjent som snakker spansk, og jeg ser ham en gang iblant og får vekslet noen ord. Bortsett fra dette er det ingen muligheter til å snakke med noen. Jeg snakker ikke engelsk, de snakker ikke [mitt språk]. Det er ingen bøker [på mitt språk]. Så helt fra starten må man bare observere omgivelsene og forsøke å trekke ut konklusjonene.

Intervjuer: Så du har lært deg reglene gjennom å observere hva som skjer?

Oleg: Ja. Når du kan røyke, hva og hvor. Når de åpner cellen ... Du lærer det, dag for dag. Når vekten kommer bak deg, da vet du at du skal gå til cella. Når du hører lydene fra låsene, så forstår du at du kan gå ut. Slik lærer du sakte hva som foregår. (Oleg)

I intervjuet sier Oleg at han er overrasket – og fremstår som oppriktig skuffet – over at de norske betjentene verken kan engelsk eller andre språk. Han sier det er noe som man bør kunne forvente av ansatte i et fengsel med så mange utenlandske fanger. For ham blir dette en byggestein i fortellingen om hvordan hvordan han som østeuropeer tydeligvis ikke er ønsket i det norske fengselssystemet. For å kompensere for fengslets manglende tilrettelegging overlever han som fremmed i det norske fengslet gjennom tålmodighet, hardt arbeid og evne til å tolke systemets subtile handlingsmønstre. Dette fremstår også som et element i utlendingenes «lidelseshistorier», der helten settes på prøver og må klare seg på egen hånd. Slike narrativer bidrar til å styrke fangenes identitet som ofre for det norske samfunnets mangler.

5.2. Diskriminering

Materialet er også rikt på fortellinger om de innsattes opplevelse av mer eksplisitt og aktiv diskriminering på grunn av deres utenlandske

bakgrunn. De forteller hvordan de innimellom blir sett ned på av den norske majoriteten i fengslet, både av andre fanger og av de ansatte, og om at de ikke har de samme rettighetene som de norske innsatte. Gjennom disse fortellingene ser vi også hvordan deres posisjon som «fremmede» blir fremtredende. Oleg forteller:

De har et lager med mange sko, i forskjellige størrelser. Men når du er en utlending, sier de at det er umulig [å finne en sko som passer]. Det er det samme når du skal på arbeid. De norske folka får nye klær, utlendingene får brukte. Jeg hadde ikke lyst til å bruke brukte klær, men for å komme meg ut av cella gikk jeg med på det. For jeg vet jo ikke hvem som har brukt dem før meg. Hvis det er en person [...] det er mange forskjellige folk her, rusmisbrukere, folk med kjønns sykdommer og [...] ja folk fra forskjellige nasjonaliteter. Og jeg vet bare ikke om ... men jeg tok da skoene som de ga meg og vasket dem på egen hånd. (Oleg)

Mot slutten av intervjuet tar imidlertid Olegs fortelling en interessant vending: Han aksepterer motvillig brukte klær, men er samtidig dypt skeptisk til å bruke klærne til fanger som han ikke identifiserer seg med, så som rusmisbrukere, personer med kjønns sykdommer eller fanger med andre nasjonaliteter. Skiftet i fortellingen kan forstås som en reforhandling av hans moralske identitet. Ikke bare sidestiller han seg med de norske fangene, han hever seg også over enkelte subgrupper i den norske fangemajoriteten, for eksempel fanger med kjønns sykdommer. Ved å vri oppmerksomheten fra etnisitet til andre identitetsmarkører (rus og sykdom, men fortsatt også nasjonalitet) avanserer han i sin egen forståelse av fengslets moralske landskap.

5.3. Familierelasjoner

Smuglingsdømte Igor forteller i intervjuet at han brøt forbudet om innreise til Norge, og han erkjenner dermed at han er skyldig etter lovens tekst. Han legitimerer likevel handlingen gjennom «problemland/lykke-land»-fortellingen. I intervjuet forteller han at han har økonomisk gjeld som må betales tilbake – han hadde egentlig ikke noe valg. Også hans fortelling preges av frustrasjon over at fengselshverdagen ikke er tilrettelagt for personer som ikke snakker norsk. For ham er det imidlertid verre at fengslet ikke tilrettelegger for fanger som har familie i et annet land.

I Igors fortellinger om det norske fengselslivet er den sårbare relasjonen til familien, som er hjemme i Øst-Europa, et sentralt referansepunkt og en viktig ressurs i hans fortolkninger av fengselsoppholdet som en prøvelse. Den brukes også som utgangspunkt for å forhandle seg selv som et godt, hederlig og ansvarsfullt menneske. Han forteller om den begrensede telefontiden i fengslet, og at han ikke ringer til noen andre enn sin kone. Det er derfor kun gjennom henne at han får informasjon om foreldrene sine og annet nytt fra hjemlandet. Han synes det er tøft å ringe hjem. Det er vanskelig å være borte fra familien.

Du trenger ikke være et geni for å se at det er vanskelig, virkelig. Spesielt etter telefonsamtalene, når barnet ditt forteller at han savner deg. Beklager, men jeg får tårer i øynene. (Igor)

I fortellingen posisjonerer Igor seg som sårbar. Gjennom å fortelle oss at han har tårer i øynene, understrekes smerten og frustrasjonen som han opplever i fengslet. Kona er hjemmевærende, og neste baby er på vei. Igor forteller hvordan han forsøker å organisere hverdagen hennes, og blant annet hjelper henne ved å fortelle hvem hun kan låne penger av, og hvem som hun også kan kreve inn utestående fra.

Jeg forteller henne: Ring denne karen, han skylder meg mye penger, eller prøv å låne fra denne personen. Jeg vet ikke. Men hun klarte å samle sammen litt penger for å betale for leiligheten. Men vi må betale det tilbake. For ikke å snakke om neste måned ... Og det er hva jeg tenker på ... [...] Det er fortsatt i starten, så det er alltid noen som kan låne deg litt penger. Men for å være realistisk. Hvis hun ikke kan betale tilbake ... Ingen vil låne deg penger i all evighet. (Igor)

Gjennom telefonsamtalene tar han ansvar for familiens hverdagsliv og ivaretar så godt han kan rollen som en tradisjonell familiefar. Her er han fortsatt hovedpersonen og avgjørende for at familien skal fungere. Dermed ser vi også hvordan fortellingens kontekst flytter seg til hjemlandet, der det er andre rammebetingelser enn i Norge. Også norske innsatte kunne ha fortalt de samme typer historier som våre informanter, men de østeuropeiske informantene legger vekt på at deres familier er enda mer sårbare, ettersom de bor i land preget av materiell fattigdom og uten en velfungerende velferdsstat. Igors kone har ingen andre å stole på enn han

som sitter fengslet i Norge. Fengsel er krevende for alle, uansett nasjonalitet, men Igor og de andre østeuropeerne gir i intervjuene likevel inntrykk for at de mener fengslingen er spesielt krevende for dem og deres familier.

Også her mener Igor at det norske fengselssystemet svikter og legger ekstra bør til byrden. Igor og kona utveksler pakker, men Igor mener han også her blir dårlig behandlet fordi han er utenlandsk statsborger:

For eksempel denne idiotiske pakken. Norske [fanger] ville fått den etter to-tre dager. Jeg har ventet i to uker, og de vil ikke engang fortelle meg hva som er problemet. (Igor)

Igor returnerer til den uteblitte pakken senere i intervjuet. Han forteller:

Fuck. Den har kommet, jeg er helt sikker. Den ble sendt for to uker siden. Den ble sendt som ekspresspakke. Det var derfor hun betalte ekstra, så jeg skulle få den kjapt. (Igor)

Ikke engang bildene som lå i pakken, f r han utdelt.

Jeg forstår at de kanskje har problemer med å oversette brevet, men ok, de kan gjerne beholde det. Men de kunne i det minste gitt meg bildene. I stedet lager de et sirkus fordi jeg er fra [navn på hjemlandet]. Og det er en veldig merkbar forskjellsbehandling. (Igor)

Igor posisjonerer seg som frustrert over avmakten han opplever. Igjen er fortellingens moral at de østeuropeiske fangene m ter større prøvelser i det norske fengslet enn andre fanger, noe som reflekterer en underliggende følelse av det norske samfunnets – og ikke minst det norske strafferettssystemets – feilaktige, stereotypiske oppfatning av østeuropeiske statsborgere.

6. Moralske fanger, suspekte fengsler

Narrativene til de østeuropeiske fangene er dypt tragiske fortellinger. Ikke bare har fortellingene en ulykkelig slutt – aktørene har endt opp i norske fengsler –, under reisen fra hjemlandet til Norge har også hovedaktørenes grunnleggende identitet som hederlige, respektable individer blitt truet. Som fanger i et fremmed land stemples de som umoralske, kriminelle mennesker av det norske samfunnet. Deres «fengselssmerter» opplevs

som uutholdelige. Situasjonen er, i uttrykkets billedlige betydning, ikke til å leve med for informantene.

Våre analyser illustrerer hvordan informantene etablerer narrativer som gir alternative fortolkninger av deres livsløp. Gjennom ulike narrative strategier forsøker de å legitimere sine handlinger og lykkes, i alle fall tilsynelatende, å nøytralisere stigmaet som følger med fengslingen. De er ikke «egentlige» kriminelle, men forteller hvordan økonomiske krisetider i hjemlandet tvang dem til å søke lykken i andre land, både for sin egen og for familiens del. På grunn av uflaks og uheldige tilfeldigheter, kombinert med et tvilsomt norsk straffesystem, der bagateller blåses opp til kriminalitet, endte de opp i fengsel. Her opplever de en hverdag preget av prøvelser, ikke minst på grunn av deres utenlandske opphav. Fengslet er ikke rettferdig, men straffer dem som ikke-norske statsborgere, dobbelt opp. Informantene opplever at de blir kategorisert som østeuropeiske kriminelle, men bruker samtidig selv den etniske identiteten til å trekke grenser mellom seg selv og nordmenn. På denne måten posisjonerer informantene seg som «fremmede» og bruker det som tilleggsforklaring på sin egen ulykke.

De østeuropeiske fangene opplever å være utenfor, i det norske samfunnet og dets fengsler. Dermed er de «outsider prisoners» (Ugelvik, 2012), og må utholde de ekstra fengselssmertene som utenforskapet fører med seg. Heller ikke informantene benekter at fengsel er krevende for alle, også for norske statsborgere, men de opplever likevel fengslingen som enda verre for dem som utlendinger. Samtidig bruker østeuropeerne sine «utenlandske» narrativer til å forhandle frem moralske identiteter, til dels demonstrert nettopp gjennom prøvelsene som de utsettes for i det norske fengslet. Gjennom både unnskyldninger og rettferdiggjøringer (Scott og Lyman, 1968) forklarer de hvorfor de endte opp som fanger, tross sine gode intensjoner, og de bruker de fleste av Sykes og Matzas (1957) nøytraliseringsteknikker for å imøtegå straffens sosiale stigma.

Til sammen viser informantenes fortellinger hvordan de østeuropeiske fangene reforhandler sine posisjoner: i stedet for å være «utenlandske lov-brytere» presenterer de seg som hederlige og moralske individer. På denne måten fungerer østeuropeernes narrativer som konstituerende for deres identiteter. Gjennom sine fortellinger posisjonerer de seg som noe annet – og moralsk sett: som langt mer høyverdige aktører – enn «de kriminelle».

For fangene er det ikke «hule» unnskyldninger som fremføres, men det som for dem fremstår som etterrettelige redegjørelser for livsløpene som uheldigvis førte dem til de norske fengslene. Gjennom narrative (og gjennom å fortelle dem til omverdenen) konstituerer de seg som gode mennesker. Dermed blir stigmaet som følger med merkelappen «utenlandsk forbryter» – og fengselstilværelsen mer allment – også mer håndterlig.

Avslutningsvis vil vi understreke at de østeuropeiske fangenes fortolkninger av straffen som resultat av uflaks og urettferdighet ikke utelukkende har implikasjoner for dem selv. Utlendingenes negative fortolkninger av de norske strafferettsinstitusjonene er en utfordring for den norske fengselsinstitusjonen, uavhengig av de faktiske («objektive») realitetene rundt fengslingen. Fanger som ikke føler seg rettferdig behandlet, men som i så sterk grad betviler systemets grunnleggende karakter, er det vanskelig å integrere i fengselssamfunnet. Dermed blir det også vanskelig å etablere en «straff som virker» (jf. St.meld. nr. 37 (2007–2008)). Deres fortellinger fremstår som naive, til dels også som åpenbart feilaktige. Uavhengig av fangefortellingenes grad av «sannferdighet», er de østeuropeiske fangenes forståelse av seg selv som uskyldige ofre for et suspekt strafferettssystem, likevel en utfordring for den norske straffeideologiens prinsipper om likebehandling av fanger og gode ønsker om rehabilitering.

Sluttnoter

1. Av hensyn til konfidensialitet brukes pseudonymer for personnavn, og vi bruker av samme grunn «Øst-Europa», «østeuropeere» osv. i stedet for spesifikke landangivelser.

Referanser

- ABC Nyheter. (2013). – Utlendinger tjener til livets opphold i norske fengsler. Intervju med Per Sandberg, *ABC Nyheter*, 31. juli 2013.
- Bhui, H.S. (2007). Alien experience: Foreign national prisoners after the deportation crisis. *Probation Journal*, 54(4), 368–382.
- Elliott, J. (2005). *Using Narrative in Social Research*. London: Sage Publications.
- Hinchman, L.P. og Hinchman, S.K. (1997). *Memory, identity, community: the idea of narrative in the human sciences*. Albany: State University of New York Press.

- HMIP (Her Majesty Inspectorate of Prison). (2006). *Foreign national prisoners: a thematic review*. London.
- Gubrium J.F. og Holstein, J.A. (2009). *Analyzing narrative reality*. Los Angeles: Sage.
- Järvinen, M. (2005). Interview i en interaktionistisk begrepsramme. I M. Järvinen, N.M. Meyer (Red.), *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter* (27–48). København: Hans Reitzels Forlag.
- Lamont, M. (1992). *Money, morals and manners: The culture of the French and American upper-middle class*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lincoln, Y. og Guba, E.G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Newbury Park: Sage Publications.
- Lundeberg, I.R. (2017). Exceptional procedures? Offenders' Experiences of Procedural Justice in Re-entry Work. I T. Ugelvik og P. Scharff Smith (Red.), *Scandinavian Penal History, Culture and Prison Practice* (239–259). London: Palgrave.
- Presser, L. (2009). The narratives of offenders. *Theoretical Criminology*, 13(2), 177–200.
- Presser, L. og Sandberg, S. (2015). *Narrative criminology: Understanding stories of crime*. New York: NYU Press.
- Rye, J.F. (2017). The mobilities transformation of Hitra/Frøya, 2005–2015. *Journal of Rural Studies*.
- Scott, M.B. og Lyman, S.M. (1968). Accounts. *American Sociological Review*, 33(1), 46–62.
- St.meld. nr. 37 (2007–2008). *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Sykes, G.M. (1958). *The society of captives: A study of maximum security prison*. Princeton: Princeton University Press.
- Sykes, G.M. og Matza, D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency. *American Sociological Review*, 22(6), 664–670.
- Ugelvik, T. (2012). Imprisoned on the Border: Negotiations of Citizenship and the Experience of Exclusion in a Norwegian Remand Prison. I B. Hudson og S. Ugelvik (Red.), *Justice and Security in the 21st Century: Risk, rights and the rule of law* (s. 64–82). London: Routledge.
- Ugelvik, T. (2014). The incarceration of foreigners in European prisons. I S. Pickering og J. Ham (Red.), *The Routledge Handbook on Crime and International Migration* (107–120). London/New York: Routledge.
- Ugelvik, T. (2015). The Rapist and the Proper Crime: The Exclusion of Immoral Others as Narrative Work on the Self. I L. Presser og S. Sandberg (Red.), *Narrative criminology: understanding stories of crime* (23–41). New York: New York University Press.
- Warr, J. (2016). The deprivation of certitude, legitimacy and hope: foreign national prisoners and the pains of imprisonment. *Criminology and Criminal Justice*, 1–18. doi: 10.1177/17488958156037.

